

Odgojno-obrazovni prilozi u časopisu *Novi behar* 1939–1945. godine

Edina Nikšić-Rebihić

Sažetak

Novi Behar, list za pouku i zabavu, izlazio je od 1927. do 1945. godine. Kao porodični magazin, *Novi behar* tretira odgojno-obrazovne teme, religijske, političke, društvene, zdravstvene, književne i mnoge opće životne teme koje su pomagale društvenom razvoju Bošnjaka. Autori su nastojali svojim tekstovima utjecati na razvoj bošnjačke svijesti o pismenosti, školstvu, kulturnim, političkim ali i religijskim dešavanjima. Uredništvo je ostavljalo prostora za izražavanje kako bošnjačkoj inteligenciji, tako i mladim istraživačima i književnicima. Ovaj rad donosi analizu članaka u listu *Novi behar* u periodu 1939–1945. godine, koji tretiraju odgojno-obrazovne teme.

Ključne riječi: Novi behar, odgoj, obrazovanje, Bošnjaci

Uvod

Odgojno-obrazovno djelovanje unutar jednog društva ostvaruje se i kroz proces socijalizacije i prihvatanja društvenih vrijednosti, normi i ponašanja. Pored direktnog odgoja i obrazovanja čovjeka postojani su i odgojni procesi koji nisu uvijek u direktnom odnosu čovjeka prema čovjeku, nego u tom procesu mogu posredovati i neki mediji (časopisi, publikacije itd.). U ovom radu obratit ćemo pažnju na medijatorsku ulogu časopisa u oblikovanju svijesti pojedinca i kolektiva te koliko časopis i časopisna politika imaju snažnu ulogu u afirmaciji određenih odgojno-obrazovnih vrijednosti. Uz sve ovo, posebnu pažnju usmjerit ćemo na oblike odgoja i obrazovanja koji se afirmiraju u određenom časopisu. Stoga, cilj ovoga rada jeste na jedan način opisati i sistematizirati pedagoške teme zastupljene u

jednom od nacionalnih časopisa. Predmet našeg interesovanja upravo je proizašao iz potrebe da se napravi uvid u tekstove o odgoju i obrazovanju koji do sada nisu dobili adekvatan tretman unutar pedagoške historiografije

Šarenilo u nacionalnom, vjerskom, socijalnom i političkom pogledu koje je u Bosni i Hercegovini vladalo prije Drugog svjetskog rata potaklo je nacionalna kulturna društva da svoju ideologiju šire kroz odgojno-obrazovne, kulturne, religijske, političke i druge tekstove u svojim glasilima. Časopisi koji su izlazili u tom periodu odraz su socijalnih previranja u svim aspektima života.

Kako bismo ostvarili cilj ovoga rada, primijenit ćemo historijsku metodu i metodu analize sadržaja, tj. priloga u časopisima. Naš istraživački korpus upravo je arhivska građa časopisa *Novi behar* u periodu od 1939. do 1945. godine, tj. neposredno prije i tokom Drugog svjetskog rata. To je period početka i završetka režima Nezavisne države Hrvatske. Taj period bio je prekretnica u političkom, kulturnom, ali i obrazovnom segmentu bosanskohercegovačkog i bošnjačkog stanovništva. Također, jedan od razloga ovakvog odabira jeste i to što su narodu u ovome periodu časopisi nacionalnih izdanja bili bliži, razumljiviji i prihvatljiviji nego državni. Časopisi su pokazatelji raznolike duhovne tvorbe u kulturi, običajima, moralu, nauci, ideologiji itd. Analizom primarnih izvora postiže se uvid u konkretna socijalna previranja, koja su direktno determinirala obrazovnu politiku, kao i svijest pojedinca i društva o odgojno-obrazovnoj jezgri društva.

Autentični odgoj, te sociološki aspekti odgoja i obrazovanja imaju značajno mjesto u ovom radu, s obzirom na činjenicu da je društvo u Bosni i Hercegovini u razdoblju 1939–1945. godine prolazilo kroz teške društvene, ideološke i političke oblike života. Stoga su časopisi često propagirali i odgojne vrijednosti koje nisu proizašle iz bića tog naroda, nego su usvojene i često neprirodno i prisilno imputirane kao nova odgojna vrijednost. Autori su prije svega predstavili kako su proticali procesi odgojnog djelovanja u školama i porodici, te pojedina odgojno-obrazovna djelovanja u prošlosti, ali i aktuelne pedagoške ideje i odgojne vrijednosti u spomenutom periodu.

Pratit ćemo i kulturnu i društvenu svijest o odgoju i obrazovanju, koje se vrste tema o odgoju i obrazovanju javljaju, te na koje su načine one predstavljene bosanskohercegovačkom čovjeku: kroz priče, anegdote, poučne priče itd. – priče koje su napisane i priče koje su sačuvane kao narodno predanje. Tu ćemo pronaći teme o odgoju iz vjerskog, obrazovnog i umjetničkog ugla, ali ćemo isto tako vidjeti kako se kroz različite časopise propagirala određena vjersko-nacionalna svijest o odgojnim vrijednostima koje su izrasle na pričama o vjerskim, nacionalnim uzorima itd. Pored toga, uočava se koliko se prožimaju ili pak razlikuju odgojne metode iz različitih sfera života – javne i privatne. S druge strane, posebna pažnja bit će usmjerena i na komponente odgojno-obrazovnog rada: društvenu aktivnost, intelektualno-kreativni odgoj, radni odgoj, društveno-koristan rad, estetski odgoj itd.

Kroz spomenute segmente časopisne politike primjećuje se kako su se odgojni procesi preobražavali iz broja u broj časopisa *Novi behar*, te kako su kroz različite oblike znanja prenosili odgojni, ali i obrazovni zadatak vremena.

Cilj nam je ukazati na one segmente iz časopisa koji govore o vjersko-nacio-

nalnoj svijesti o odgojnim vrijednostima koje su izrasle na člancima i obavijestima tog perioda, te koliko časopis i njegova politika imaju snažnu ulogu u afirmaciji određenih odgojno-obrazovnih vrijednosti. U radu je predstavljen i kratak historijat časopisa *Novi behar*, a posebna pažnja posvećena je periodu od 1939. do 1945. godine. Analizirani su svi tekstovi koji direktno govore o odgojno-obrazovnim temama. Tekstove o odgoju najčešće su pisali poznati i cijenjeni pedagozi Hamdija Mulić i Enver Pozderović, o školstvu su najviše pisali Ahmed Omerhodžić, Husejin Dubravić Đogo, Abdulah Bukvica i drugi. Na kraju rada izdvojene su neke, po našem mišljenju važne, kulturno-društvene teme.

O listu za pouku i zabavu – *Novi behar*

Novi behar, list za pouku i zabavu, izlazio je u Sarajevu od 1. maja 1927. do 15. marta 1945. godine. Pokretači časopisa bili su poznati muslimanski intelektualci i književnici, među kojima se ističu Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić, Husejin Dubravić Đogo, Mehmed Džemaluddin Čaušević (reisul-ulema), Abdulah Ajni Bušatlić, Abdurahman Adil Čokić i drugi.

Novi behar je u koncepciji slijedio tradiciju veoma popularnog lista *Behar*, koji je izlazio u Sarajevu od 1. maja 1900. do 1. februara 1911. godine. Nakon prestanka izlaza *Behara*, u muslimanskoj porodici, kojoj je list i bio namijenjen, osjetila se praznina i potreba za sličnim književnim časopisom pa je pojavom *Novog behara* taj nedostatak uspješno nadoknađen. Cilj pokretanja *Novog behara* bio je književno-kulturni, prosvjetni i društveni razvoj muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini.¹

Edhem Mulabdić² 1944. godine piše kako je pojava ovog lista bila prava senzacija u islamskoj zajednici. Hiljadu primjeraka, štampanih svakih 15 dana, bili su veoma čitani, što je ohrabralo njihove pokretače da okupljaju mladež i starije saradnike kako bi pisali tekstove za nove brojeve. Mulabdić također opisuje *Novi behar* kao zabavno-poučni, kao pravi porodični književni list, popularan u narodu i za narod, te „njegovu svrhu da okuplja oko sebe ne samo čitatelje nego i radnike, mlade naše snage koji se osjećaju pozvanim da prenesu što je vrijedno iz narodnog blaga u knjigu, ili osjećaju sposobnost da sami napišu što je vrijedno da i drugi pročitaju“.

Kroz časopise se nastojalo pisati o odgojno-obrazovnim i kulturnim sadržajima koji će omogućavati informiranje čitatelja o važnim temama iz nauke i svijeta. O važnosti časopisa za razvoj svijesti Bošnjaka te o razvoju pismenosti i školstva govori Hamdija Mulić u tekstu „Muslimanski prosvjetni pokret“.

Prvi su javno naglašavali potrebu pismenosti među nama muslimanima list „Bošnjak“ i kalendar „Mearifet“. Tek oko 1900. god. osnutkom muslimanskog kulturnog društva „Gajret“, te lista „Behar“, jače se naglašavala prijeka potreba pismenosti i uopće školovanja omladine.³

1 Azra Kantardžić, *Bibliografija Novog Behara* (Sarajevo: GHB, 2007).

2 Edhem Mulabdić, „Novi Behar“, *Novi Behar*, 16:1 (1944), 1.

3 Hamdija Mulić, „Muslimanski prosvjetni pokret“, *Novi behar*, 13:7-10 (1940), 84–86.

Uredništvo je često navodilo svoje nakane i pozivalo građane da čitaju časopis *Novi behar*, koji, kako kažu, nije bio samo časopis za obrazovane slojeve društva nego je svojim zabavnim i poučnim štivom bio namijenjen i za šire društvene slojeve. Također, uredništvo je pozivalo i mlade intelektualce da učestvuju u stvaranju časopisa.

Mi i opet pozivamo sve, pa i najmlađe naše učene ljude, da se priključe NOVOM BEHARU i da u njemu surađujući rade na dobro svog naroda i svoje zajednice. U našem časopisu svako ima mjesta i mi smo ne žaleći truda i posla nastojali, da mladim talentima prokrcimo put u široku javnost, što nam je u mnogo slučajeva uspjelo, polaziti će nam zasigurno za rukom i ubuduće.⁴

Novi behar je bio časopis u kojem su mnogi bošnjački intelektualci, ali i drugi učeni ljudi pisali kritike i analize društvenih pojava. Kroz časopis se prožimao veliki opus tema, kako vjerskih, tako i svjetovnih. Neke od religijskih tema bile su: mišljenja islamskih učenjaka o društvenim pojavama, pitanja rada, higijene, omladine u islamu, tumačenje ajeta i hadisa, misticizam u religiji, vjerski obredi itd; od političkih: unutarnje prilike u državi, vanjska politika, povijesni tekstovi koji su se ticali politike, problemi socijalnih prilika itd; od književnih: pjesme, priče, dosjetke, eseji, dijelovi romana, u nastavcima prevedeni dijelovi romana, pripovijetke itd; od odgojno-obrazovnih: odgojne teme iz života, braka, porodice i škole, religijski odgoj, vrijednosti i vrednote, etika, moral i znanje, suzbijanje nepismenosti, vrijednosti odrastanja, problemi sazrijevanja omladine, rad mekteba, poučni tekstovi za najmlađe, rad prosvjetnih društava; kulturno-prosvjetnih: praćenje rada i obilježavanja godišnjica rada muzeja, biblioteka, prosvjetnih udruženja itd. Također, praćena su izdavanja novih knjiga uz kratke opuse o autoru i djelu, praćene su smrti važnih književnika, političara, činkovnika, saradnika *Novog behara* itd.

Odgojno-obrazovne teme

Pedagog i prosvjetitelj Hamdija Mulić,⁵ za *Novi behar* napisao je mnoge članake koji su se odnosili na školske prilike od perioda osmanske vladavine do 1944. godine u Bosni. Pišući o starim i novim mektebima (nižim vjerskim školama),⁶ Mulić izdvaja mektebe u turskom dobu, te mektebe nakon 1878. godine. Školstvo je dugo

4 Uredništvo, *Novi behar*, 14:1 (1942), 1.

5 Hamdija Mulić rođen je 1881. godine u Konjicu, gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju i učiteljsku školu završio je u Sarajevu. Radio je kao učitelj u mnogim mjestima, a najduže u Sarajevu od 1913. godine. Predavao je pedagošku grupu predmeta u Gazi Husrev-begovoj medresi, a i u ženskoj medresi od njenog osnivanja. Svoj radni vijek upotpunjavao je i kao književnik. Mulić je bio prosvjetitelj i reformator, pisao je tekstove za mnoge časopise. Umro je 8. januara 1944. godine. (Informaciju o njegovoj smrti podijelio je *Novi behar* 1944. godine, broj 2, str. 31.)

6 Hamdija Mulić, "Stari i novi mektebi", *Novi behar*, 12:7-14 (1939), 95-100.

bilo usko vezano uz vjerske institucije. Bošnjačko stanovništvo svoje školovanje povjeralo je muallimima (vjeroučiteljima), a džamije i vakufi krostili su se kao mješta realizacije mektepske nastave. Mektebi za mladu djecu nazivani su sibjan-mektebima. Postojale su tri vrste mekteba. Prvi su *sibjan-mektebi*, koje su izdržavali samostalni vakifi, a hodža / muallim koji je radio u tom mektebu imao je stalnu platu. Kako svaka kasaba nije imala svoje mektebe i vakife a osjećala se potreba za opismenjavanjem i učenjem o vjeri, narod je podizao svoje – *narodne mektebe*. Hodže uposlene u tim mektebima plaćao je narod, sve dok nisu osnovani „mearif-sanduci“.⁷ Mulić spominje i postojanje treće vrste mekteba, tj. *sejjar-hodža* (putujućih hodža), koji su putovali po selima i kasabama i podučavali vjeri djecu i mladež.⁸ O nastavi u starijim mektebima sačuvano je malo, a Mulić navodi da se najviše zna iz narodnih predaja. U mektebima se usvajalo arapsko pismo, a za tu svrhu napisane su početnice ili sufare. Muallimi su prilikom usvajanja novog gradiva koristili mnemotehnička sredstva kako bi olakšali svojim učenicima da brže i zabavnije usvajaju gradivo. Tako bi pri učenju slova opisivali svako slovo kako izgleda: „*Elif* kao prut, *be* kao kao tepsija i na leđima mu jedna tačka.“⁹

U obrazovnom sistemu bošnjačkog stanovništva posebnu važnost imaju i prve svjetovne škole *ruždije* (niže srednje škole). Pored ovih vrsta škola, u vrijeme osmanske vladavine postojale su *idadije* – vojničke škole, *sabah-mekteb* – škola za činovnike u administraciji, zatim *dar el-muallimin* – učiteljska škola, *islahana* – prva zanatska škola, te veliki broj medresa.¹⁰ Dolaskom na vlast austrougarske uprave desile su se mnoge promjene u društvu. Tako je i reforma školstva došla 12 godina nakon okupacije, kada je otvoreno novih 90 mekteba, a u njima počele predavati obrazovani muallimi (učitelji vjere). Važno je spomenuti da je s dolaskom reformatora reisul-uleme Džemaludina Čauševića ostvaren znatan napredak u širenju pismenosti u Bosni i Hercegovini.

Mulić smatra važnom ulogu mekteba u odgoju i obrazovanju Bošnjaka. U svom tekstu „Mekteb u našim običajima, nastoji izdvojiti odgojne komponente nastavnog sadržaja u mektebima, ali i običajima kod Bošnjaka. S dolaskom Osmanlija na ovo podneblje počelo je otvaranje mekteba uz novoizgrađene džamije i u gradovima i u selima. Okupatori su smatrali važnim da pri svakom vjerskom objektu izgrade mekteb kao vrstu nastavnog zavoda. Nastojali su otvoriti i veliki broj medresa, posebno u većim gradovima, a kasnije i ruždija. Veliki broj muslimanske djece pohađao je mektebe, pa su tako nastali i običaji kod bošnjačkog naroda koji se vežu za mekteb. Mektepska nastava počinjala je ujesen. Djeca su se mogla upisati u mekteb s navršениh šest godina, što je bio veliki događaj za

7 Mearif-sanduci – ustanove zadužene za izdržavanje mekteba. Više o tome vidjeti u *Gajretu* 1939. godine.

8 Pogledati više u: Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave* (Mostar: Islamski kulturni centar, 1999).

9 O mnemotehnikama u mektebima pogledati u: H. Alić, „Starinski mekteb“, *Osvit*, 42 (1942).

10 Pogledati više u: Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*.

porodicu. Majka najprije kupi ili sašije novu odjeću, kupi početnicu (stambolska sufara) i torbicu za početnicu, zatim fesić, te na fesiću pozlaćeni dukat s natpisom „mašallah – što Bog hoće“, a pred polazak u mekteb majka uči djetetu hair-dovu. Ovim detaljima pridavala se velika pažnja, jer se to smatralo velikim korakom i za dijete i za obitelji. Posebno interesantan običaj veže se za ishranu u prvim danima mektepske nastave: dijete jede grožđice prvih 40 dana, prvi dan jednu, svakog narednog dana jednu više. Nakon što je pobrojao ove običaje, Mulić zaključuje:

Sve su ovo odgojni momenti, vrijedni pažnje, jer u sebi nose i nama saznanje, da je u našem narodu uvijek bio ideal: ljubav za kućni prag, porod, vjeru i nauku. To je dragocjeni amanet koji treba da čuvamo.¹¹

Uređenje mekteba bilo je različito od mjesta do mjesta. U starijim mektebima nije bilo klupa, a nastava se izvodila tako što je hodža sjedio u krugu s djecom na podu.¹² Autor napominje da su u mektebima na selu djeca najčešće učila sav nastavni sadržaj napamet. U ovoj odgojno-obrazovnoj instituciji nije bilo razreda po godinama i „pređenom gradivu“, nego su svi bili zajedno u jednom terminu – svi uzrasti, i djevojčice i dječaci. Ovakva organizacija nastave podsjeća na Dalton-plan. Nastavni oblik u mektebima bio je individualizirani pristup u učenju sufare i Kur'ana. Polaznici su bili na različitom stepenu po pređenoj lekciji (dersu), iako su svi zajedno pratili jedni druge dok bi vjeroučitelj ispitivao. Nastavni sadržaj koji se odnosio na edeb (lijepo ponašanje) i vjerski obred realiziran je kroz frontalni oblik rada. U novijim mektebima mijenjao se i enterijer, sobe su bile svjetlije i prostranije, s novim klupama, a nastava je bila organizirana po razredima, te je za svaki razred gradivo bilo predviđeno nastavnim planom i programom koji je trebalo realizirati i usvojiti u toku jedne školske godine. U mekteb se išlo svakim danom osim petka, a četvrtkom je bila *mazija*, odnosno ponavljanje prethodno pređenog gradiva u toku sedmice. Mektepska nastava mnogo se cijenila i uvažavala u narodu, i roditelji bi bili ponosni na uspjeh djece postignut u mektebu. Mekteb se poštovao i zbog znanja (iluma), ali i radi vjerske poduke koju su djeca željno primala. Upravo zbog toga kod bošnjačkog naroda javio se veliki otpor prema svjetovnim školama i ukidanju mekteba kao osnovnog oblika školstva. Tome nije bio uzrok negativan stav prema nauci, već uvođenje novog oblika školovanja od strane okupatora, posebno jer su ti okupatori bili druge vjere. U narodu se javljao strah da se u tim školama može učiti nešto protiv muslimanskih vjerovanja i običaja.¹³

11 Hamdija Mulić, „Mekteb u našim narodnim običajima“, *Novi behar*, 13:13-18 (1939), 174–182.

12 Novije pedagoške tendencije jesu organizacija prostora u toku nastave na način da učenici sjede u krugu u svojim klupama kako bi bili licem okrenuti jedni prema drugima.

13 Pojavu ove vrste opisuju Husejin Dubravić Đogo Podhumski i Nada Kisić-Kolanović, „Žalosan stanje bosansko-hercegovačkih Muslimana na prosvjetnom polju“, *Novi behar*, 12:15–19 (1939), 169–173. (Podhumski je pseudonim koji je koristio Husejin Dubravić Đogo. Pseudonim je razriješeno uvidom u: Azra Kantardžić, *Bibliografija Novog Behara* (Sarajevo: GHB, 2007). Nada Kisić Kolanović, *Hrvatski nacionalizam i Muslimani*, (Zagreb: Školska knjiga, 2008).

Mulić piše da se o prosvjeđivanju djece i omladine, posebno seoske, vodila velika briga. Ipak je taj sloj društva bio veoma bitan za napredak društvene zajednice, a pored svih napora stanje pismenosti stagniralo je. U želji za motiviranjem omladine za nastavak školovanja Mulić napominje da će mladež, ukoliko ne nastavi osnovno školovanje, zaboraviti naučeno, pa će svakim danom biti bliža neznanju, kao da nikada nije ni išla u školu. Mulić savjetuje dalje školovanje, te da omladina nastavi čitati knjige. Pokušava osvijestiti potrebu za cjeloživotnim učenjem i obnavljanjem naučenog gradiva kako ne bi došlo do opadanja znanja:

U nas je još uvijek veliki broj nepismenih. To nas jednako u brigu baca. Gros te nepismenosti baš je u selu. Zato se sad nastoji da se naročito po selima održavaju analfabetiski tečajevi. I dok nas, na primjer, silno veseli kad čujemo da se negdje održao analfabetiski tečaj sa uspjehom dotle odmah mislimo, hoće li i ovi pismenjaci zaboraviti pismenost, ako im ranije ne dadnemo priliku i upute se da se preko knjige dalje sami prosvjeđuju.¹⁴

Mulić nastavlja pisati o pismenosti Bošnjaka u tekstu „Muslimanski prosvjetni pokret“, gdje daje hronološki razvoj pismenosti u BiH nakon austrougarske okupacije. Godine 1878. godine okupator zatiče mnogo nepismenog stanovništva. Mulić opisuje stanje pismenosti u Bosni i Hercegovini na sljedeći način:

Pismenih ljudi bilo je malo. I to što je bilo pismenosti uopće, bilo je šaroliko. Poko-ji musliman znao je čitati i pisati arapskim harfovima na turskom jeziku, rijetko koji pisao je arebicom (arapskim pismom na našem jeziku), te pokoje čeljade u begovskim porodicama bosančicom. Latinicu su tada poznavali samo rimokatolički sveštenici (franjevci), a ćirilicu neki pravoslavni popovi, te oni rijetki ljudi iz naroda, koji su naučili od sveštenika. Uz neke rimokatoličke samostane postojale su osnovne škole, kao i rijetke autonomne srpske škole. Zato konzervativni muslimani nisu rado primali latinicu i ćirilicu, kojom pišu naši sugrađani kršćani.¹⁵

Mulić smatra da se tek poslije Prvog svjetskog rata budi stvarna svijest o potrebi škole i prosvjete, tek tada i narod traži da se otvaraju osnovne škole po selima. Navodi kako je 1925. godine bošnjačkih srednjoškolaca bilo samo par stotina, dok je 1940. godine srednju školu pohađalo na hiljade bošnjačkih učenika. Izmjene pri zaposlenju, gdje se nije mogao ostvariti radni odnos ni u jednoj službi ako se nema barem osnovna škola, djelovale su na razvoj opismenjavanja stanovništva. Nadalje, Vojno ministarstvo također je zahtijevalo opismenjavanje kroz analfabetske tečajeve koji su bili obligatorni za sve vojnike u kasarni.

Zatim, bošnjačka društva, udruženja i časopisi također su proklamirali i borili se za otvaranje i pokretanje analfabetskih tečajeva. Također, po uzoru na *kiraethane* (čitaonice), kojih je na početku bilo samo par u većim gradovima, počele su se otvarati nove. Nove *kiraethane* bile su dostupne i drugim građanima, a ne

14 Hamdija Mulić, „Prosvjeđivanje seoske omladine po svršetku osnovne škole“, *Novi behar*, 13:1–5 (1939), str. 15–18.

15 Hamdija Mulić, „Muslimanski prosvjetni pokret“, *Novi behar*, 13:7–10 (1939), 84–85.

samo bošnjačkoj intelektualnoj eliti. Uz čitaonice, počele su se otvarati i biblioteke, gdje su se održavala predavanja. Mulić izdvaja događaj koji je trebao biti od presudne važnosti za muslimansko prosvjećivanje „Kongres muslimana intelektualaca“, održan 1928. godine, prilikom proslave 25 godina rada društva „Gajret“. Na drugoj strani, zaključci Kongresa nikada nisu realizirani upravo zbog nedostatka novca i volje vladajućih. Međutim, ne može se reći da Vakufska direkcija svojom prosvjetnom akcijom nije doprinijela suzbijanju nepismenosti. Nadali su se većim rezultatima, ali je to do tada bio najveći doprinos opismenjavanju bošnjačkog naroda. Mulić o tome navodi:

Ef. Fehim Spahe zaključio je da se nastojanjem Ulema međžlisa i Saborskog odbora sa Vakufskom direkcijom organizira akcija na suzbijanju nepismenosti, da analfabetske tečajeve vode naši muallimi i da se u tu svrhu izradi početnica koja će biti podešena najpogodnije za naš svijet. Da se ovakva opsežna akcija čestito izvoditi treba: dobra organizacija, stručni nastavnici, dobrovoljno honorisanje nastavnika, stručni nadzor i upute, te kooperacija svih naših vjerskih vlasti, Vakufske direkcije i kulturnih društava.¹⁶

Mulić 1944. godine u broju 7 *Novog behara*, objavljenog povodom smrti Fehima ef. Spahe, piše tekst o njegovom radu na suzbijanju nepismenosti.¹⁷ Aktivnosti za suzbijanje nepismenosti pokrenuo je Fehim ef. Spahe 1937. godine, koji je tada bio predsjednik Vakufsko-mearifskog saborskog odbora u Vakufskom ravnateljstvu u Sarajevu. On je predložio i organizirao radni odbor od prosvjetnih radnika, koji su imali zadatak da napišu početnicu za bošnjački narod, što je i bilo ostvareno već 1938. godine. Njegova zamisao bila je da svi mjesni odbori uz pomoć imama organiziraju mjesečne skupove, da nađu vodiče tečajeva i utvrde raspored rada. Međutim, stvari nisu bile onakve kako ih je zamislio ef. Spahe; pojedini okruzi nisu se odazvali na pozive, te je zabranjeno od strane Ministarstva obrazovanja da te tečajeve provode prosvjetni radnici. Ubrzo nakon toga, od aprila 1941. godine, na snagu stupa i zabrana štampanja početnice (kao razlog Mulić navodi to što početnica nije bila srpski orijentirana).

O znanstvenom radu Fehim efendije Spahe piše i dr. Ćiro Truhelka. On je bio jedan od rijetkih koji je turski jezik znao tako dobro da ga je mogao prevoditi u skladu s duhom našeg jezika. Spahe je pomogao Truhelki u kreiranju materijala turskih tekstova izdajući „turske spomenike koji su se odnosili na odsjek bosanske povijesti“. Zatim se njihova saradnja nastavila na Gazi Husrev-begovoj vakufnami, gdje je pomogao Truhelki pri pisanju monografije o azi Husrev-begu.¹⁸

O mektebima nadalje piše Abdulah Bukvica.¹⁹ On u svom članku piše o pojavi novih mekteba *mektebi-ibtidaije*, koje karakteriziraju velike osvjetljene

16 Mulić, „Muslimanski prosvjetni pokret“, str. 84–85.

17 Hamdija Mulić, „Rad Fehim ef. Spahe na suzbijanju nepismenosti“, *Novi behar*, 16:4 (1944), str. 58.

18 Ćiro Truhelka, „Znanstveni rad Fehim ef. Spahe“, *Novi behar*, 16:4 (1944), str. 51–52.

19 Abdulah Bukvica, „Prosvjetne i socijalne prilike muslimanskog sela u Bosni i Hercegovini“, *Novi behar*, 12:15–19 (1939), str. 189–193.

prostorije, s klupama i modernim nastavnim sredstvima. U ovim mektebima predaju muallimi koji su završili Dar el-muallimin ili reformiranu medresu, koji, po njegovom mišljenju, imaju pedagoško predznanje, te razvijenu svijest o prosvjećivanju. Muške i ženske medrese „odgajaju“ znatan broj muallima i vjeroučitelja, koji će modernom „pedagoškom spremom“ znati odgajati omladinu vjeri i dobrom ponašanju (ahlaku). Mulić izdvaja muallima Muhameda Seida Serdarevića, koji je i osnovao časopis *Muallim*, te kritizira tadašnju vlast što ga nije postavila za inspektora vjerske nastave, jer je u njemu prepoznao nekoga ko je ovladao pedagoškom naukom i imao senzibilitet prema obrazovanju i prosvjeti.

Na važnost djelovanja imama, hodža i muallima skreće pažnju i Bukvica.²⁰ On navodi da je uzrok zaostalosti, konzervativnosti i nepismenosti bošnjačkih seljaka odsustvo prosvjećivanja muslimanskih službenika. Također ističe kako je drugačija situacija sa srpskim i hrvatskim vjerskim službenicima, koji su predaniji u svom radu. Spomenutim tekstovima Bukvica je namjeravao da probudi svijest vladajućih ogranaka da podrže seoske službenike, ali i svih onih koji su preuzeli uloge i odgovornost prosvjećivanja ne samo djece nego kompletnog seoskog stanovništva.

Ahmed Omerhodžić najotvorenije govori o problemu školstva u BiH, o nedostacima politike obrazovanja, o nemaru vladajuće strukture, ali i o nedostacima pozitivog stava bošnjačkog stanovništva prema školstvu. Autor piše tekst o problemu građanskih škola, o postanku i organizaciji građanskih škola u prošlosti i sadašnjosti, o potrebi reforme građanskih škola, te uslova za otvaranje novih građanskih škola.²¹

Omerhodžić pravi kompilaciju mišljenja drugih autora koji su pisali o građanskim školama i kritički pristupa nastavnom planu i programu, ali i uređenju građanskih škola, učila i materijalnih sredstava. On zamjećuje brojne nedostatke građanskih škola, ali i dalje prepoznaje potrebu za postojanjem takvih vrsta škola, naravno uz djelimično revidiranje spomenutih „nedostataka“. On problematizira prelazak učenika iz građanskih škola u stručne škole i u gimnazije, ali i organizaciju građanskih škola. Kao najveću zamjerku izdvaja nizak spoznajni nivo učenika koji završe građanske škole, te da se malo njih nakon završene građanske škole upiše u zanatske škole, trgovinske, tehničke, poljoprivredne, gimnazije itd. Omerhodžić jasno podržava mobilnost učenika iz građanskih škola u neke druge škole, te kritizira autore koji pišu o bojazni za tzv. hiperprodukciju inteligencije. Smatralo se da se, ako bi većina učenika završavala gimnazije, neće imati ko baviti zanatskim, privrednim i zemljoradničkim poslovima. Međutim, zabranom prelaska iz građanskih škola u gimnazije ili neke druge srednje škole onemogućavala se mobilnost učenika koji u svojim mjestima nisu imali priliku birati drugu osim građanske škole, što jasno zapaža Omerhodžić. On ističe da obrazovni sistem mora zadovoljavati potrebe svih učenika i dati im jednake prilike da se pokažu i usmjeravaju svoje školovanje

20 Bukvica, „Prosvjetne i socijalne prilike muslimanskog sela u Bosni i Hercegovini“, str. 189–193.

21 Ahmed Omerhodžić, „Problem građanskih škola kod nas“, *Novi behar*, 12:24 (1939), str. 299–304.

na ono polje za koje su zainteresirani. Dakako, bilo je gradova i sela koji nisu imali niti jedan niti drugi oblik srednjih škola. U ovom članku izdvaja Omerhodžić šta je sve potrebno za osnivanje nove građanske škole u jednom mjestu.

On također izdvaja problem koji se očituje u „prekidu“ školovanja,²² te piše o potrebi uvođenja osmogodišnjeg školovanja. Naime, školovanje je za učenike trajalo od 7. do 11. godine, a pauza je bila do 14, kada su se mogli upisati na zanat ili stručnu školu. Omerhodžić pokušava naći način da se premoste te tri godine, jer, kako navodi, djeca nisu dovoljno „samosvjesna prosvjete“ da bi se samostalno nastavila obrazovati. Predlagao je osmogodišnju školu koja bi bila podijeljena na dva tečaja, niži i viši, gdje bi se u prvom dijelu školstva učilo više teorijski, a u drugom dijelu praktično osnaživali poljoprivreda, domaćinstvo, zemljoradnja, higijena i zadugarstvo. Poznaajući svijest bošnjačkih seljaka, koji svoju djecu ne šalju na školovanje zbog poljoprivrednih poslova, Omerhodžić predlaže da raspusti budu u mjesecima najvažnijih poljskih radova u jesen i proljeće. Time bi spriječili negodovanje iz ovih razloga zbog školovanja djece. Ovim bi se smanjio otpor seoskog stanovništva školovanju i muške i ženske djece. Također izdvaja da u širenju svijesti o školovanju djece treba da učestvuju svi odgojni faktori, ali također da je to i državna odgovornost:

U radu na propagiranju obaveznog osmogodišnjeg školovanja treba da se nađu svi, počev od svjesnih roditelja i pojedinca, štampe, raznih kulturnih ustanova do države; na uvođenju u život osmorazrednog školovanja treba da se zauzmu u prvom redu oni faktori, koji su dužni i koji ga mogu svojim materijalnim sredstvima i zakonskim obaviještenjima da ostvare, a to su država, banovina i općina.²³

O buđenju svijesti za pismenost i potrebi za novim školama, drugačijim načinima obrazovanja te nepravdi koja je nametnuta u pogledu prosvjete piše Husejn Dubravić Đogo pod pseudonimom Podhumski.²⁴ On smatra da je temelj prosvijećenosti zapravo pismenost. Izdvaja kako je „Herceg-Bosna u školama jako prikraćena i oštećena iz budžetskih razloga“, ali da su uredno plaćani porezi, te da je Bosna i Hercegovina zemlja iz koje se izvlače milioni proizvoda, da su novci tih poreza i resursa korišteni za otvaranje pedagoških zavoda u drugim banovinama. Poslije agrarne reforme, autor smatra da je nedaća bošnjačkog naroda upravo nepismenost, navodeći da u bošnjačkim selima ima oko 90% nepismenih. Husejn Dubravić Đogo izdvaja da su se kroz školu provodile „nezgodne i sumnjive ideje“, da su se djeci Bošnjaka nametali podrugljivi muslimanski članci, zatim da se od djece zahtijevalo da uče molitve drugih religija. Ovakvim sputavanjem razvojnog obrazovnog puta sigurno je uzrokovano povećanje nepismenosti Bošnjaka:

22 Ahmed Omerhodžić, „Da li je danas dovoljno svršiti samo četiri razreda osnovne škole?, *Novi behar*, 12:20–21 (1939), 229–234.

23 Omerhodžić, „Da li je danas dovoljno svršiti samo četiri razreda osnovne škole?“, str. 231.

24 Podhumski, „Žalosno stanje bos. - herc. Muslimana na prosvjetnom polju“, *Novi Behar*, 12:15–19 (1939), str. 169–173.

Ovakvi recepti: premještanja, degradiranja, dodjeljivanja, reduciranja i šikaniranja koje su tako često i efikasno propisivali prošli režimi na prosvjetnom polju, zaplašili su i ogorčili nas muslimane, čak i roditelje toliko pa naša školska omladina prosto izbjegava učiteljsku školu.²⁵

Autor izdvaja i to da su učitelje Bošnjake udaljavali iz njihove domovine, njihovih gradova i sela, kako bi predavali po nekim selima i gradovima drugih banovina. Naravno, odvajali su ih od njihovih obitelji, čime se znatno smanjio broj zainteresiranih uopće za poziv učitelja. U čitavoj Jugoslaviji bilo je 10.000 osnovnih škola, a 500 nadzornika škola, od kojih nije bilo ni pet Bošnjaka.

U iskazima ministarstva prosvjete objavljenim u *Vremenu* 21. augusta 1939. godine, u kojima su izdvajana imena nastavnih lica, od preko 400 nastavnika navedena su samo dva Bošnjaka. Na dan 27. augusta objavljen je spisak primljenih kandidata na višu pedagošku školu u Beogradu i Zagrebu, a od 131 primljenog samo je po jedan Bošnjak u oba grada. U statistici objavljenoj u *Politici*, u građanskim školama od 285 nastavnih lica samo su dva Bošnjaka, zatim u gimnazijama od 265 profesora niti jedan Bošnjak, u učiteljskim školama od 21 profesora niti jedan Bošnjak, a neznatan je broj direktora u gimnazijama i učiteljskim školama.²⁶

Otuda sigurno i potreba autora da se piše o važnosti školovanja i prosvjećivanja bošnjačkog stanovništva i borbe za opstanak u kompleksnom društvu ispunjenom nacionalnim previranjima. Na buđenje svijesti o potrebama za školstvom utjecali su i književni tekstovi koje je pisao sam Husejn Đogo. U jednoj pripovijetki on opisuje život djevojčice koja je željela da se školuje, a nije imala uvjete, te o prilikama u Bosni i Hercegovini, gdje roditelji nisu mogli odgovoriti na finansijske izdatke školovanja više djece.²⁷

Također u rubrici „Za naše najmlađe“, u tekstu „Šta ih je potaklo da daju djecu u školu“,²⁸ Ibrahim Hodžić piše o strahu starijih ljudi da školuju svoju djecu, posebno žensku. Domaći prosvjetitelji trudili su se da ubijede građane da je škola i nauka potrebna svima, ali i kako je i u islamu naređeno traganje za znanjem. Nastojeći da podigne svijest čitatelja o potrebi školovanja i pismenosti,

25 Podhumski, „Žalosno stanje bos. - herc. Muslimana na prosvjetnom polju“, str. 169–173.

26 O zapošljavanju Bošnjaka u periodu prije II svjetskog rata piše i Muhamed Hadžijahić u svojoj knjizi „*Od tradicije do identiteta, geneza nacionalnih pitanja bosančkih muslimana*“, u kojoj izdvaja neke pojedinosti iz Stengorafskog zapisnika sa sastanka muslimanske školovane omladine u Beogradu 1939. godine. On navodi da ni muslimani „opredjeljeni“ kao Srbi često nisu bolje prolazili u pogledu zapošljavanja. Fadil Kurtagić na tom sastanku iznosi činjenice o zaspolenju školovanih Bošnjaka: „Iako ima Muslimana sa dobrim svedodžbama, ipak ne mogu da dobiju mesta. Kad je „SOUZR“ bio raspisao natječaj za stotinu upražnjenih, javilo se i nekoliko Muslimana koji su ispunjavali sve uslove ali mesta nisu dobili. Kad se postavilo pitanje zašto niko od Muslimana nije primljen, da to nije važno, jer su došli „naši“ ljudi...“ Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta, geneza nacionalnih pitanja bosančkih muslimana* (Zagreb: Muslimanska naklada Putokaz, 1990), str. 191.

27 Husejn Đogo, „Kako je mala Fata dobila školske knjige“, *Novi behar*, 12:7–14 (1939), str. 125–126.

28 Ibrahim Hodžić, „Šta ih je potaklo da daju djecu u školu“, *Novi behar*, 16:8 (1944), str. 129.

autor kroz zanimljive anegdote opisuje kako su ljudi koji nisu znali pisati u društvenim situacijama bili postidjeni.

S ciljem buđenja svijesti o prosvjećivanju građana, Alija Nametak piše o vrijednosti znanja i etike u životu.²⁹ Prema Nametku, broj „visokoškolaca“ popravio se u posljednjih 15 godina; međutim, navodi da su mnogi od njih izmanipulirani nakon studija u Pragu i Beogradu, pa je nakon njihovog obrazovanja društvo imalo više štete nego koristi. On ističe kako bi intelektualci trebali imati društvenu odgovornost, te predlaže da petkom nakon svakog džuma-namazata jedan od intelektualaca kratko govori narodu, kako bi se njihova znanja proširila. Ukoliko je neko od intelektualaca prezauzet, savjetuje mu da piše tekstove koji bi se štampali, pa bi na taj način širili svoja znanja drugim ljudima, kojima su potrebna. Bilo da je prijenos znanja pasivan ili aktivan, intelektualci su ga dužni poklanjati svom narodu. Ovdje vrijedi spomenuti kako je kod muslimana prisutna obaveza davanja sadake na znanje (prenošenjem tog znanja), kako bi se zajednica okoristila od znanja pojedinca. Prema tome, ističe se očita odgovornost svakog pojedinca za zajednicu, pojedinca koji može svojim intelektualnim kapitalom doprinijeti razvoju i jačanju svoga naroda. Također, Nametak izdvaja i dosljednost u etičkim principima, smatrajući da nije potrebno samo da ih poznamo i verbaliziramo, nego i da budemo takvi u vlastitom ponašanju.

Teme o etici i moralu bile su vrlo česte u tekstovima časopisa *Novi behar*. Jedan od takvih tekstova jeste „Islamski moral“,³⁰ u kojem se ističe važnost moralnog odgoja u muslimanskim porodicama. Također, autor napominje i da se islam kao religija zalaže za slobodu, jednakost i pravdu u svim sferama društva, bez izuzetka. Veoma važno mjesto odgojnog djelovanja jeste prihvatanje moralnih principa kod ljudi, gdje je prema autoru potrebno da se kroz odgoj oplemeni i izobrazi ljudska ćud koja će koristiti svim ljudima. Za njega je sredstvo sticanja morala nauka, jer čovjek kroz nauku najbolje oplemenjuje dušu i njome stiče najpozitivnije osobine ličnosti.

Enver Pozderović³¹ u *Novom beharu* piše mnoge tekstove prožete filo ofijom

29 Alija Nametak, „Znanje i etika i njihova primjena u životu“, *Novi behar*, 16:2 (1944), str. 17–18.

30 Alija Bejtić, „Islamski moral“, *Novi behar*, 16:5 (1944), str. 69–70.

31 Enver Pozderović (1900–1990) je profesor, pedagog i kulturni radnik. Osnovno obrazovanje (mekteb i osnovnu školu) završio je u Trebinju, gdje mu je otac Tahir ef. bio imam i muallim, a kasnije i imam. Gimnaziju je pohađao u Trebinju i Sarajevu, gdje je i maturirao. Studij filo ofije i njemačkog jezika završio je na Univerzitetu u Beogradu. Diplomirao je 1931. godine kao najbolji u svojoj klasi. Engleski jezik studirao je i završio na Univerzitetu Kembridž u Engleskoj. Pozderović je govorio šest jezika: njemački, engleski, francuski, italijanski, švedski, turski i arapski. Mahmud Traljić, „Prof. Enver Pozderović (Uz godišnjicu smrti)“, *Glasnik IZ*, LIV:4 (1991), str. 515–517.

Pozderović je bio vrsni poznavalac pedagoških i psihologijskih znanosti, te kritičar odgojno-filo ofijskih problema. Bio je vanjski saradnik u mnogim časopisima poput *Glasnika IZ*, *Novog behara* i *Narodne uzdanice*. Bavio se prevodjenjem tekstova, a bio je i profesor u srednjim školama u Sarajevu, Zagrebu i Goraždu (Danas u Goraždu jedna srednja škola nosi ime po njemu) i Bijeljini, gdje je jedno vrijeme bio i direktor.

odgoja, odgojnim vrijednostima, objašnjava načine ostvarenja autoriteta u kući i školi, piše o vrijednosima odgojnog djelovanja majke, o mogućnostima i dosezi- ma odgojnog djelovanja uopće, a kroz sve tekstove vodi se mislju da je odgoj djece najpreča dužnost svakog pojedinca.

Svoja razmišljanja i tumačenja odgoja prenosi na papir kroz ciklus tekstova koji su izlazili u *Novom beharu*. Njegovi tekstovi namijenjeni su roditeljima, nastavnicima, omladini i onima koji promišljaju o odgoju. Profesor Pozderović postavlja niz retorič- kih pitanja o postojanju pedagoškog pesimizma i pedagoškog optimizma, zatim koje su moći odgoja i ograničenja u onome što odgajnik nosi sa sobom rođenjem (genet- ske predispozicije) i u onome što odgajnik stiže u svojoj okolini. Njegov filo ofski pristup tumačenja odgoja komplementaran je s filo ofijsko-pedagogijskim razmišlja- njima Pavlovića.³² Autor također ističe neophodnost odgajateljske ljubavi, moći, bu- dućnosti odgajatelja, odgajateljskoj obazrivosti itd.³³

Analizirajući termin „uzgoj“, Pozderović pravi paralelu s odgojem, pa kaže da se odgajanjem usavršava duševno-duhovni život, dok se uzgojem pomaže tjelesni razvoj.³⁴ Važnost tjelesnog uzgoja spominje kao dio cjelokupnog i jedinstvenog odgojnog djelovanja u cilju razvoja zdrave i slobodne ličnosti. Tjelesni uzgoj ne promatra samo kao fizičku aktivnost, nego i kao higijenu tijela i okoline, zdravu ishranu, radinost i samoaktivitet. On kritizira školu kao pasivnu i intelektualistič- ku ustanovu, gdje učenici najčešće pasivno u klupama usvajaju informacije, bez tjelesne aktivnosti (sličnog mišljenja bio je i Dewey³⁵). Kad je riječ o uzgoju djece, Pozderović, također, izdvaja i utjecaj prirode na život, rast i razvoj djeteta. Smatra da dijete koje odrasta u prirodi postaje brzo, snažno i okretno, te da se ličnost djeteta mora srazmjerno razvijati, a ne jedan aspekt ličnosti nauštrb drugih.

Priroda kao sredina u kojoj dijete živi, omogućava rast djeteta i njegov tjele- sno-duševni razvoj time što pruža potrebne uvijete za život. Najbolji i najpri- rodni put rasta i dječijeg razvoja sastoji se u maksimalnom iskorišćavanju pri- rodnih uvijeta i unaprijeđenju prirodnih sposobnosti i darova.³⁶

Oslanjajući se na francuskog pedagoga Jeana Jacquesa Rousseaua, koji je prvi zagovarao odgoj u prirodi, on navodi kako je za životni uspjeh potrebno zdravo i snažno tijelo, koje će biti podloga za kasnije razvijanje duhovne snage. Naravno, potrebno je voditi računa o balansu razvoja ličnosti.

Pošto je Pozderović radio kao nastavnik u mnogim srednjim školama, njego- vo dugogodišnje nastavničko iskustvo omogućilo je dobru upućenost u vidove

32 Za dublju analizu vidjeti: Pavao Vuk Pavlović, *Filozofija odgoja* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1996).

33 Enver Pozderović, „Mogućnost i vrijednost odgoja“, *Novi behar*, 16:10 (1944), str. 149–150.

34 Enver Pozderović, „Tjelesni uzgoj: Odgojno-filo ofski problemi“, *Novi behar*, 17:3 (1945), str. 44–46.

35 John Dewey, *Škola i društvo* (Nova Gradiška: Štamparija Nikola Debač, 1935).

36 Enver Pozderović, „Značaj prirode za uzgoj djece (Odgojno filo ofski problemi), *Novi behar*, 17:6 (1945), str. 81–82.

saradnje između škole i roditelja. Tom tematikom posebno se bavio u svom tekstu „Autoritet u domu i školi (odgojno-filozofski problemi)“. On analizira autoritet oca i majke, te kako sin uvijek traži uzor u ocu, dok kćerka najčešće oponaša majku. Dijete se rađa nemoćno i ovisno o majčinskoj ljubavi i hrani, stoga Pozderović spominje da je to prilika za izgradnju autoriteta koji je prirodno uslovljen. On prepoznaje koje su pedagoške metode i sredstva poželjni u ostvarivanju autoriteta, a koji nisu djelotvorni, već samo prividno prikrivaju neposluš djeteta, uklanjajući nakratko nepoželjno ponašanje, a ne i uzrok takvog ponašanja. O tome navodi:

Prije svega, na toj činjenici tjelesne slabašnosti i društvene nerazvijenosti djeteta osniva se prirodni autoritet odgojitelja. To je ono čuvstvo unutarnje nadmoći koju odgojenik osjeća kod svog odgojitelja. Pravi autoritet nije nadmoćnost izazvana vanjskom silom niti se može ostvariti vanjskim sredstvima kao što su grubost, vika, prijetnja i kažnjavanje. Tim sredstvima se većinom izaziva otpor i protivljenje, a rijetko kada prava poslušnost, neophodna za svaki istinski i trajni uspjeh u odgajanju.³⁷

Prema pedagoškim odrednicama, odgojni cilj jeste pomoći djetetu da odraste u slobodnu, kreativnu, nezavisnu i svestranu ličnost. Pozderović se zalaže za autoritet, ali ne onaj koji će podrazumijevati „oduzetu slobodu“, gdje strogošću roditelj nepravilno suzbija osobnost djeteta i sprečava njegov slobodni razvoj. Nadalje, autor smatra da će roditelj gušeći čuvstvo slobode oduzeti djetetu ono najljepše i najbolje što dijete posjeduje – slobodu. U ovom kontekstu autor često blagost vezuje za majku, a strogost za oca. Kako bi roditelji održali ravnotežu i primjenjivali pedagoški takt od jedne do druge situacije, potrebna je razvijena odgajateljska obazrivost, jer je nemoguće imati recept ili uputstva prema kojima odgajatelj treba djelovati u svakoj pedagoškoj situaciji. Izgrađeni autoritet mora se održavati tokom svih razvojnih faza djeteta. Autor navodi kako je održavanje autoriteta moćno psihološko sredstvo u oblikovanju mladeži, ali da prije svega odgajatelj mora biti „neukaljanog ugleda i dostojanstva“. Pedagoški autoritet treba se zasnivati na poštovanju i ljubavi, a ne na strahu i nesigurnosti. Kako bi se ostvarila zamisao da odgajatelj poštuje i cijeni odgajatelja, takav odgajatelj treba da bude pravedan, iskren, otvoren, častan i mudar. Da bi se ostvario autoritet u školi, Pozderović je mišljenja da sve ove osobine treba imati i nastavnik. On izdvaža veoma važnu činjenicu koja danas često nedostaje u odgojnom djelovanju mladih roditelja. Nedopustivo je da se omalovažava autoritet škole u očima djeteta. Prema njegovom mišljenju, posebnu pažnju roditelji i nastavnici kao odgajatelji treba da posvete djeci u dobu puberteta jer su tad djeca sklona privremenom rušenju vrijednosnog sistema. Odgajatelji doista treba da budu oni koji će pratiti i upućivati cijeli razvojni period svoje odgajanike, kako ne bi došlo do neželjenih

37 Enver Pozderović, „Autoritet u domu i školi (Odgojno-filozofski problemi)“, *Novi behar*, 16:19 (1944), str. 301–303.

ishoda. I na kraju cilj odgoja jesu „slobodni ljudi, izgrađene ličnosti, što će znati braniti svoju osebnost, a ipak će se skladno uključivati u narodni organizam“.³⁸

Fenomenalan herbartovski pristup tumačenju *svrhe* i *funkcije* škole Pozderović prikazuje u tekstu „Odgojni zadatci škole“. On školu percipira kao odgojno-obrazovnu instituciju, što ona doista i jeste, a ne samo kao instituciju u kojoj se prezentiraju sadržaji koje učenici treba da nauče, koji se evaluiraju i na kraju vrednuju. On ne zaboravlja osnovno pedagoško interesovanje – **odgojnost nastave**. Da bi nastava bila ono što pedagoški treba biti, mora sadržati tri osnovna elementa: misaoni krug, odgoj i moralni karakter. Ukratko, Herbart³⁹ nije priznao nastavu koja ne ostvaruje i odgojne zadatke, niti odgoj koji se zadovoljava izravnim promjenama stavova i ponašanja učenika bez razvijanja misaonog kruga učenika. U tom kontekstu, zanimljiv je sljedeći Pozderovićev navod:

Stoga rad škole nije potpun ako je ona samo rasadnik znanja a nije odgojna ustanova, ako samo obrazuje mladež a ne odgaja je. Time se ne potcjenjuje obrazovno djelovanje škole niti se omalovažava pružanje znanja bez koga u stvari i nema pravoga odgajanja, ali se podvlači i odgojna funkcija škole.⁴⁰

Već tada Pozderović je uočio trend oblikovanja školskog znanja na mjerljive stavke, čime se zaboravlja smisao nastave. Upravo Pozderović upozorava na štetnost uvođenja standardizacije obrazovanja. Zadatak odgojne nastave jeste nastavljati, dopunjavati i proširivati svakodnevno iskustvo učenika u području spoznaje (misaoni krug, višestranu interesi, samorefleksija) i u području sudjelovanja (u socijalnom okruženju). Ona to čini tako što istodobno nastoji razvijati iskustvo i ophođenje u oba ova niza. I to je jedno od bitnih obilježja odgojne nastave.⁴¹

Svoje pedagoško promišljanje o odgojnom djelovanju u kući i školi autor predstavlja i u tekstu „Zajednica doma i škole (Odgojno-filo ofski problemi)“.⁴² Pozderović se zalaže za načelo jedinstvenosti odgojnih činitelja, napominjući da su kod djece i mladeži kod kojih se javljaju nepoželjni oblici ponašanja očigledni propusti i odgojni nemar obitelji ili škole. U kontekstu partnerstva i saradnje škole i roditelja, Pozderović govori o nadopunjavanju i pomoći ka ostvarenju zajedničkog cilja, o radu usredotočenom na najbolje za dijete. Strogo se protivi međusobnom sukobljavanju škole i doma, jer je stava da će to narušiti uslove za razvoj djeteta, te suzbiti postavljene odgojno-obrazovne ciljeve.

Kada je riječ o Pozderovićevoj ulozi u prosvjećivanju građana, valja spomenuti da je on bio voditelj „tečajeva ‘Narodne uzdanice’ u Sarajevu“. U toku ras-

38 Pozderović, „Autoritet u domu i školi (Odgojno-filo ofski problemi)“, str. 301–303.

39 Johann Friedrich Herbart (1776–1841) njemački je filo of i utemeljitelj pedagogije kao znanosti.

40 Enver Pozderović, „Odgojni zadatci škole“, *Novi behar*, 16:16 (1944), str. 250–251.

41 Marko Pelekčić, „Herbartova teorija odgojne nastave – izvorna pedagojska paradigma“, *Pedagojska istraživanja*, 7:2 (2010), str. 319–338.

42 Enver Pozderović, „Zajednica doma i škole (Odgojno-filo ofski problemi)“, *Novi behar*, 16:17 (1944), str. 272–273.

pusta tečajevi su bili realizirani u sabornici Vakufskog ravnateljstva. Naime, školske zgrade koristile su se jedno vrijeme za neškolske aktivnosti, pa su roditelji upisivali djecu u konfensionalne škole časnih sestara kako im djeca ne bi izostajala s nastave i “gubila školsku godinu”, jer su jedino one ostale pošteđene. Tako npr. od 14 pučkih škola u Sarajevu nije radila nijedna. Budući da su učenici sedmih i osmih razreda imali redovna predavanja u drugim školama, Mjesni odbor „Narodne uzdanice“ dosjetio se da može organizirati skraćenu nastavu za 568 učenika ostalih razreda kako ne bi gubili nastavu. Svaki razred imao je jedan sat dnevno nastave, a u sedmici se realizirao nastavni sadržaj iz šest predmeta. Tečaj su pohađala samo djeca članova „Narodne uzdanice“, a za to se plaćala mjesečna školarina, dok iznimno siromašni učenici nisu bili obavezni ispunjavati taj finansijski uvjet. Iz đачkih doprinosa plaćao se ogrjev, materijalni izdaci i honorar za nastavnike koji su realizirali tečajeve.⁴³

Kada govorimo o odgojnom djelovanju, svakako treba spomenuti da je to proces koji mora imati intenciju, nije to tek puko ophođenje prema odgajaniku. Odgajanje mora imati put kojim se namjerava realizirati, te odgojne ciljeve, koje je neophodno ostvariti. U tekstu „Ciljevi odgajanja“⁴⁴ Pozderović analizira odgoj kao proces sa već unaprijed određenim jasnim ciljevima. O tome detaljnije govori i Wolfgang Brezinka, koji uvodi pojam „namjere“ u definiranje odgoja, a objašnjava ga kroz potrebu za intencijom u dostizanju odgojnih ciljeva. Nadalje, Pozderović svoja razmatranja s odgojno-filofskog aspekta zadržava na povijesnom promatranju odgoja na teoriji nativizma (čovjek je produkt naslijeđa) i empirizma (čovjek je produkt miljea). Naposljetku, zaključak je da odgoj nije ni nemoćan (pedagoški pesimizam) ni svemoćan, već da doista ima svoje mogućnosti i granice. Pozderović, također, kroz analizu odgoja postavlja retoričko pitanje da li je potrebnije odgajati duh ili tijelo.

Pri postavljanju ciljeva odgajanja nameće se pitanje: da li odgajati tijelo ili duh, da li osebjnost ili zajedništvo, da li u prvom redu za svoj narod, u nacionalnom duhu ili za čovjeka uopće, a humanističkom duhu. Nisu li bez značaja ni raspravljanja o tome, da li je važnije obrazovati se formalno ili sadržajno, da li stvarati praktičare ili teoretičare. To su sve stara pitanja, koja su još i danas nova i aktualna. Ta pitanja se ne mogu raspraviti pojedinačno i izdvojena jedno od drugog, već se mogu osvijetliti s jednog višeg stanovišta. To stanovište jest izgrađen filofski pogled na život i svijet, siguran i širok nazor o čovjeku i njegovu životu u društvu.⁴⁵

Pozderović donosi stajalište da je nemoguće primjenjivati pedagošku znanost bez poznavanja filof ofijske. Kako se pedagogija bavi odgojem čovjeka a filof ofija izučava čovjeka, tako je potrebno da se odgojno djelovanje temelji na poznavanju

43 Uredništvo, “Kulturne bilješke: Tečajevi Narodne Uzdanice u Sarajevu“, *Novi behar*, 17:2 (1945), str. 30.

44 Enver Pozderović, “Ciljevi odgajanja“, *Novi behar*, 17:1 (1945), str. 8–9.

45 Pozderović, „Ciljevi odgajanja“, str. 8.

čovjeka. Pozderović i dalje vodi računa o potrebi odgoja i *duha*, spoznaje osjećaja i djelovanja, potom odgoja *tijela*, fizičkog izgleda i zdravlja, te o njihovom međusobnom uzajamnom odnosu. Prema Pozderoviću, cilj odgojnog djelovanja jeste odgojiti tjelesno zdravu i duhovno sposobnu, samostalnu ličnost, ali s razvijenim smislom za potrebe drugih:

Ako smo odgajanjem razvili ne samo tjelesne već i duševno-duhovne sposobnosti odgajnika, poštujući osobito osebnost njegovu, mi ipak nismo u potpunosti izvršili svoju dužnost odgojitelja, ako nismo oblikovali ličnost s razvijenim smislom za zajednicu. Odgoj je izvršio svoju zadaću, tek ako je stvorio svjestne članove, koji su u stanju da se skladno uključe u društvenu zajednicu da rade na njenu napredovanju, blagostanju i sreći. Pojedinaac ima pravo na vlastiti život, ali je dužan posvetiti ga zajednici. Stoga se kao relan cilj osobito u ovom vremenu obračunava među narodima, mora imati pred očima osposobljavanje i odgajanje podmlatka za vrle članove svoga naroda, za njegov spas i za njegovo dobro, za njegovu veličinu. Put nas vodi tek preko zdravih nacionalizama ka svečovjeku, ka humanizmu. To nije znak prezira prema humanizmu, već znak da nedoraslosti da se pod ovim prilikama i u ovom poviestnom razdoblju predamo služenju čovjeku uobće, kad smo još daleko i od toga da se iskreno i predano služimo svome narodu, već smo se većinom ograničili na služenje svojoj porodici, a dijelom i samom sebi, pa time pretpostavljamo utjelovljenje najgrubljeg sebičnjačtva, koga organiziran društveni život ne može podnositi.⁴⁶

Pozderović odgojno djelovanje često uspoređuje sa vrtlarstvom (kao i Gudjons⁴⁷), odgajnike poistovjećuje sa cvijećem, kojem je potrebna briga i zalijevanje, ali ne pretjerana stega i krutost, koja može narušiti prirodni rast i razvoj. U tekstu „Važnost domaćeg odgoja“ posebnu važnost pridaje odgoju u obitelji, zbog dvije veze između roditelja i djece, biološke i psiho-fizičke veze ljubavi. Prema njegovom mišljenju, nijedna institucija ne može nadomjestiti obiteljski odgoj. Ovakvog su mišljenja i savremeni poznavaoци teorijsko-empirijskih vrijednosti obiteljskog odgoja. Pored ljubavi kojoj daje značaj u odgojnom djelovanju, Pozderović nužnim smatra i znanje odgajatelja – *kako odgajati*. On obitelji pristupa sociološki i promatra je kao ćeliju društva, navodeći da jedna zdrava obitelj može graditi zdravo društvo.

Unutar obiteljskog odgoja autor posebno mjesto daje majci. U svom tekstu „Mati i dijete“,⁴⁸ govori o nesebičnoj žrtvi, odricanju i ljubavi koju majka daje kroz odgoj svoga čeda. Međutim, autor smatra da je ogromna odgovornost majke u odgajanju djeteta „za društvenu zajednicu i u društvenu zajednicu“.

Obitelj je snažan agens socijalizacije i sazrijevanja djece i mladoga čovjeka. Stoga su autori nastojali odgojno djelovati pišući tekstove o osnivanju braka, dužnostima i pravima bračnih drugova u islamu.⁴⁹

46 Pozderović, „Ciljevi odgajanja“, str. 8.

47 Više u: Herbert Gudjons, *Pedagogija: temeljna znanja* (Zagreb: Educa, 1994).

48 Enver Pozderović, „Mati i dijete“, *Novi behar*, 16:22 (1944), str. 353–355.

49 Abdulah Ajni Bušatlić, „Neki šeriatsko-pravni propisi iz bračnog i porodičnog života muslimana“, *Novi behar*, 16:3 (1944), str. 42–43.

Između ostalih autora, Abdulah Bukvica piše tekst u kojem izdvaja poželjne osobine ličnosti svake djevojke koja treba da se ostvari kao majka. Smatra da je potrebno da djevojke bivaju odgajane za majčinstvo, kao jednu od najvažnijih životnih uloga žene.

Svaka djevojka treba da je svjesna da je ona na prvom mjestu odgojena da postane majka, da svojom tjelesnom i duševnom žrtvenošću obnavlja potomstvo, koje nastaje kom božanske ljubavi u braku. Prema tome cilj ovoga članka je ta, da se u najkraćim crtama prenese i dade poruka mladim majkama i djevojkama, koje će vremenom postati majke, kako treba njegovati dijete naročito dojenčice... Dijete je u prvom mjestu prepušteno brizi i odgoju majke, pa stoga kad je majka bolje poučena oko odgoja djeteta, bolji je i njegov napredak u svakom pogledu...⁵⁰

Religijski odgoj i obrazovanje također je teklo kroz mnoge teme u časopisu. Neke od njih ticale su se dužnosti i obaveza muslimana, običaja i obreda muslimana, vjerovanja i praktikovanja vjere, vrijednosti i primjenjivosti vjere u društvenom kontekstu (npr. Prednost islamskog socijalnog učenja), te najzad poučnih priča o velikanima u islamu. Neki od tih tekstova jesu: „Islamske vjersko-imovinske dužnosti“,⁵¹ „Pred Hadži-Bajram“,⁵² „Uticaj islamske etike na našu duhovnu izgradnju“,⁵³ „Neki šerijatsko-pravni propisi iz bračnog i porodičnog života muslimana“.⁵⁴

U većini brojeva časopisa *Novi behar*, u rubrici „Za naše najmlađe“ pisane su poučne kratke priče o obiteljskim situacijama, situacijama u školi, s prijateljima, basne te narodne priče. U časopisu su objavljivani i informativni tekstovi, tzv. „kulturne bilješke“: iz pozorišta, kulturnih dešavanja, o novim knjigama, novim časopisima i društvenim vijestima. Posebno zanimljivi prekidi tekstova jesu narodne pjesme, pjesmice, uspavanke i pričice, koje su imale snažnu odgojnu vrijednost, o majci, ocu, djetetu, ljubavi majke prema svojoj djeci, zgrade sa djedom i unučadima itd. Također, izdvojit ćemo i „Narodne umotvorine“, „Male priče i dosjetke“ kao tekstove koji u sebi nose mnoštvo odgojnog sadržaja. Kratke priče govore o važnosti škole i trudu koji su ulagali siromašni učenici kako bi izdvojili vrijeme da uče, kako bi izdvojili novce da kupe knjige i kako se svaki trud isplati, zatim o borbi učenika da idu u školu, o postizanju uspjeha, a naposljetku i o ostvarivanju visokih položaja u društvu.

50 Abdulah Bukvica, „Dojenče“, *Novi behar*, 16:6 (1944), str. 86–87.

51 Kasim Hadžić, „Islamske vjersko-imovinske dužnosti“, *Novi behar*, 16:22 (1944), str. 341–347; 16:23–24 (1944), str. 361–366.

52 Ahmed Sefić, „red Hadži-Bajram“, *Novi behar*, 16:22 (1944), str. 347–348.

53 Mustafa Busuladžić, „Uticaj islamske etike na našu duhovnu izgradnju“, *Novi behar* 16:1 (1944), str. 7

54 Abdulah Ajni Bušatlić, „Neki šerijatsko-pravni propisi iz bračnog i porodičnog života muslimana“, *Novi behar*, 16: (1944), str. 76. i 77.

Kulturno-društvene teme

O etnopedagoškim temama pisao je Faik Bahtić,⁵⁵ izdvajajući ženidbene običaje kod muslimana na selu, gdje je opisao dijelove običaja u ašikovanju, svatovima, vjenčanju, piru, trkama i kolu, te na kraju o pohodama. Također, postojale su teme koje su se ticale isključivo problema bošnjačke omladine. Tako Smail Balić piše da je omladina izložena porocima koje su naslijedili od djedova i očeva i da se gube osnovne moralne vrijednosti. Rad prosvjetno- kulturnih društava i časopisa izdvaja kao pozitivne i korisne, ali ističe i da one ne utječu dovoljno na omladinu. Iskazuje strah jer se omladini plasiraju mnoge knjige, leci, novine i brošure u kojima se kroz razne besjede iznose destruktivne ideje nekih politika i glorificira kult materijalizma. Praveći paralelu između urbane i ruralne omladine, ističe da je seoska omladina utonula u mnoge poroke poput alkoholizma, kocke, prostitucije i slično, ali da nije materijalistički nastrojena kao urbana, iako se i tamo osjete propagatori marksističkih ideja. Posebno karakteristično u članku Smaila Balića jeste njegovo zapažanje o radu vođa vjerskih institucija, pri čemu primjećuje da u katoličanstvu svećenici veliki dio svoga rada posvećuju omladini. Iznimno je važno da se muslimanska ulema približi omladini, da joj bude savjetnik i pomagač, kako u vjerskom, tako i u životnom iskušenju. Također, savjetuje da se dijele leci, brošure i knjige odgovarajuće sadržine. On prepoznaje i važnost odgojno-obrazovnog djelovanja u ranijim godinama života djeteta, pa savjetuje da se osnivaju predškolske ustanove za djecu čiji su roditelji na rubu egzistencije, zbog čega se moraju posvetiti poslovima kako bi zaradili za prehranu djece.⁵⁶

O kulturnim društvima i njihovom djelovanju i ranije se pisalo; u brojnim tekstovima isticana je njihova važnost, potreba za njima, ali i propusti koje su pojedina kulturno-prosvjetna društva pravila. Omer Zuhrić piše o potrebi preporoda i napretka bošnjačkog stanovništva u sljedećim sferama: ekonomsko-materijalnoj, prosvjetno-kulturnoj, te osnovama higijene koje uključuju bolju i zdraviju ishranu.⁵⁷ Autor ističe potrebu za boljim kvalitetom života, koji će sa sigurnošću smanjiti mnoge bolesti neuhranjene djece, koja su najčešće iskrivljenih leđa, te izgubljenost i zbunjenost kod ljudi. Zuhrić opisuje začarani krug siromaštva: „Bijeda i nevolja sve više uzimaju maha, a s njima pod ruku idu neznanje, neprosvijećenost i slab odgoj.“⁵⁸

Zuhrić, poput Balića, uočava i poroke koji su prisutni kod bošnjačke omladine, posebno u ruralnim sredinama, te iskazuje vapaj za potrebom reagiranja složne zajednice, koja mora biti organizirana, ozbiljnog i trezvenog rada. Reakcija

55 Faik Bahtić, „Ženidbeni običaji kod muslimana na selu“, *Novi behar*, 12:20–21 (1939), str. 248–251.

56 Smail Balić, „Problem muslimanske omladine“, *Novi behar*, 12:22–23 (1939), str. 283–284.

57 Omer Zuhrić, „Kojim putem treba da idu naša kulturna društva da bi udovoljili narodnim potrebama?“, *Novi behar*, 12:24 (1939), str. 307–309.

58 Zuhrić, „Kojim putem treba da idu naša kulturna društva da bi udovoljili narodnim potrebama?“, str. 307.

zajednice, kulturno-prosvjetnih društava i svih intelektualaca pojedinaca treba da bude permanentna u borbi protiv svih nedaća, različitih ideologija, kako ih Zuhrić naziva, i unutarnjih i vanjskih nevidljivih sila. U vezi s kulturno-prosvjetnim društvima, ističe „Narodnu uzdanicu“ kao centralnu muslimansku organizaciju, koja za zajednicu mora da radi u skladu s potrebama društva, te određuje prioritete. Autor izdvaja da bi takav posao mogao biti urađen samo po rukovodstvom „Narodne uzdanice“, navodeći pozitivne kritike za njen prethodni rad. Trudeći se da utječe na svijest svih čitatelja i rukovodilaca bošnjačkih kulturno-prosvjetnih društva, on nove poduhvate u cilju poboljšanja kvalitete života i prosvjećivanja Bošnjaka objašnjava na sljedeći način:

Taj naš rad iziskivat će od nas mnogo više strpljenja i vještine, mnogo više snage i upornosti i mnogo više ljubavi za onaj naš muslimanski svijet, ali mi u njega moramo zagaziti, jer je to naš historijski zadatak i sudbina nam ga namjenjuje.⁵⁹

Balić, s druge strane, izdvaja da se i roditelji i društva i škole moraju uključiti u odgojno-obrazovno djelovanje, ali i u nacionalno osvještavanje, ističući da na buđenje svijesti mogu utjecati i pisani članci iz časopisa *Novi behar*:

Oni moraju svakom svom djetetu, u granicama svojih mogućnosti dati vjerski i nacionalni odgoj. Dijete se ima naučiti da ljubi vjeru, poštuje istinu i pravdu, voli domovinu, maternji jezik, narodnu povijest i tradiciju, jer sve to predstavlja jaku branu za prodor raznih nepoželjnih ideja.⁶⁰

U tekstovima *Novog behara* o kulturno-prosvjetnim dešavanjima nalazimo prijevod predavanja pod naslovom „Suvremeno zanimanje za proučavanje povijesti matematike i prirodnih znanosti u islamskom kulturnom krugu“ dr. Karla Garbersa (nadstojnik sarajevskog ogranka Njemačkog znanstvenog instituta). U ovim tekstovima govori se o povijesti matematike i prirodnih znanosti u islamskom kulturnom krugu.⁶¹ Garbers izdvaja u nastavku teksta kako su kod predaje antičkog kulturnog dobra zapadnom srednjem vijeku veliku ulogu igrali Arapi – islamski svijet. Oni su imali i predali građu indijskih, kairskih i carigradskih biblioteka, posebno u pogledu matematike, astronomije i prirodnih znanosti.⁶²

Također, jedno od zanimljivih izdanja *Novog behara* jeste i broj koji je posvećen konferenciji održanoj pred osnivanje Medicinskog fakulteta u Sarajevu. Uredništvo *Novog behara* donosi u dvobroju predavanja učenjaka sa spomenute konferencije,⁶³ što je omogućavalo da se šira publika upozna s novim informacijama iz medicinske znanosti.

59 Balić, “Problem muslimanske omladine“, str. 284.

60 Balić, Problem muslimanske omladine, str. 284.

61 Karl Garbers, “Povijesti matematike i prirodnih znanosti u islamskom kulturnom krugu“, *Novi behar*, 16:7 (1944), str. 112–113.

62 Garbers, Povijesti matematike i prirodnih znanosti u islamskom kulturnom krugu, *Novi behar*, 16:8 (1944), str. 125–126.

63 Uredništvo, “Medicinski fakultet u Sarajevu“, *Novi behar*, 16:12-13 (1944), str. 181.

Kao posebnu instituciju za prosvjetno-kulturni život Bošnjaka izdvojili bismo kiraethane ili čitaonice u Sarajevu. Edhem Muladić donosi tekst 1944. godine u kojem opisuje kako su bošnjački intelektualci provodili Bajram u Kiraethani (čitaonici) na Bentbaši u Sarajevu.⁶⁴ Književna i naučna djela bila su dio radnog, ali i slobodnog vremena bošnjačkih intelektualaca. Kiraethana je osnovana 1889. godine u Sarajevu, a nije služila samo kao čitaonica, nego i kao prostor gdje su se okupljali intelektualci koji su pripremali svoja predavanja te ih izlagali na sijelima. Mogli su prisustvovati i drugi ljudi koji su željeli čuti predavanja iz religije, književnosti, medicine, očuvanja zdravlja i higijene. Jedan od gostujućih predavača bio je Kosta Herman. Ta sijela bila su kombinacija predavanja, zabave, tombole ili neke umjetničke produkcije. Autor po sjećanju navodi da se tu okupljala elita poput gradonačelnika, uleme, članova Vrhovnog šerijatskog suda, općinskih vijećnika itd. Pored sijela koja su organizirana, često su se proslavljali i službeno čestitali praznici, a tu se dočekivao čak i poglavar zemlje. Kiraethana je do 1914. godine radila u tom obimu, a nakon rata služila je kao središte političkog života i korištena je za sastanke Jugoslovenske muslimanske organizacije. Od 1929. godine, odlukom šestojanuarskog režima ukinuta je kao sjedište političkih aktivnosti, pa je preimenovana u Muslimansko zanatlijsko društvo „Hurijet“.

Zaključak

Na osnovu analize oko 170 brojeva u sedam godina (1939–1945) izdavanja lista *Novi behar* možemo zaključiti da je općenita orijentacija časopisa u kulturološkom i nacionalnom smislu bila bošnjačka, s posebnim naglaskom na vjerski koncept odgoja i obrazovanja. Naime, prisutna je afirmacija tradicionalnog načina odgajanja, ali i poticanja na odgojne vrednote zajedništva koje se temelje na islamskim načelima.

Bošnjačka inteligencija već je bila svjesna važnosti prosvijećenosti naroda, ali i stanja u kojem se nalazio bošnjački narod. U cilju poticanja svijesti da je snažnija zajednica važnija od pojedinca i da svaki pojedinac mora djelovati i podizati svijest o kolektivu bošnjačke zajednice, bošnjačka inteligencija kroz svoje tekstove provlači upravo tu ideju. Tako je neophodno da svaki pojedinac sav kapital (duhovni, intelektualni i materijalni) usmjeri ka izgradnji kulturne i prosvjetne zajednice.

Kroz svoje tekstove bošnjački autori nudili su čitateljima svoj intelektualni kapital, afirmirajući prosvjetu. O djelovanju bošnjačkog časopisa *Novi behar* i njegovom doprinosu buđenju svijesti čitatelja kroz njima bliske segmente svjedoči činjenica da je svih ovih godina prisutan teološki i vjerski koncept odgoja. Bošnjačkoj zajednici u to vrijeme bliže je bilo odgojno djelovanje kroz religijski

64 Edhem Mulabdić, „Bajram u našoj čitaonici“, *Novi behar*, 16:18 (1944), str. 277–278.

okvir, nego kroz svjetovni. U mnogim tekstovima, objavljivanim u spomenutim brojevima, autori su promovirali pismenost, školovanje i prosvjećivanje bošnjačkog stanovništva. Analizom tekstova u periodu ovih sedam godina uočene su promjene stanja bošnjačkog stanovništva. Tako su se prvobitno pisali tekstovi o nužnosti opismenjavanja, zatim o daljem prosvjećivanju, višem obrazovanju, prijedlozima za izmjene nastavnih planova i programa, hiperprodukciji inteligencije itd. Zatim, nakon važnosti mekteba, diskutovalo se o upisima, nastavnim planovima i programima građanskih, teoloških i učiteljskih srednjih škola, ali svakako i o širenje analfabetskih tečajeva radi opismenjavanja odraslog seoskog stanovništva.

Educational and Uplifting Contributions to the *Novi Behar* Magazine Between 1939 and 1945

Abstract

Novi Behar, a publication for amusing and uplifting the public, was published from 1927 to 1945. As a family-oriented magazine, *Novi behar* dealt with educational and uplifting topics, as well as religious, political, social, health, literary, and other general themes, with a view to promoting Bosniak social development. Contributors used their texts to influence the development of Bosniak opinion on literacy, schooling, and cultural, political, and religious matters. The editors offered room for expression to both the established Bosniak intelligentsia and up-and-coming scholars and writers. This paper presents an analysis of the articles published in *Novi Behar* between 1939 and 1945 dealing with educational and morally uplifting topics.

Key words: Novi Behar, moral edification, education, Bosniak